

Зарубіжна історія

ББК 63.3(4Укр)613

САМОВИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНЦІВ У ГЕОПОЛІТИЧНИХ МОТИВАЦІЯХ
КРАЇН-ПЕРЕМОЖНИЦЬ У ПЕРШІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ*П. В. Сацький*

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується процес формування політичними колами країн-переможниць у Першій світовій війні позиції щодо державницького самовизначення українців. Автор звертає увагу на особливості та зумовленість позиції кожної з Головних Держав у питанні самовизначення українців, які проживали на етнічних територіях у складі як Російської імперії, так і Австро-Угорської імперії.

Ключові слова: самовизначення, українське питання, країни-переможці у Першій світовій війні, Сен-Жерменський договір, Нейтський договір.

Питання України для країн-переможниць у Першій світовій війні 1918 р. виникло доволі несподівано, як і питання ряду інших національностей у Центральній Європі. На кінець 1918 р. було узгоджено позицію лише щодо відновлення державності Польщі, хоча залишалось відкритим питання її кордонів. Щодо українських етнічних територій, то розпад Австро-Угорщини за «14 пунктами» Президента США В. Вільсона не передбачався. На базі цієї програми було укладено перемир'я у війні. Аналогічно дезінтеграція Російської імперії також союзниками по блоку Антанта не розглядалась політично доцільною. Відповідно союзники по Антанті питання української державності не сприймали як варті їхньої уваги у конструюванні нової Європи. Проте українське питання засвідчило свою актуальність на початку протистояння між українцями та поляками від листопада 1918 р. у Східній Галичині та розгортання протистояння між УНР і Радянською Росією в Підросійській Україні. Тому перед країнами-переможницями в Першій світовій війні відразу після її завершення постала необхідність окреслити ставлення до українського самовизначення та майбутнього українських етнічних територій.

Проблематика ставлення країн-переможниць у Першій світовій війні до самовизначення українців доволі широко висвітлювалася в історичній літературі як радянськими так і сучасними вітчизняними та російськими дослідниками. Радянська історіографія намагалась представити позицію країн Антанти щодо самовизначення українців з позицій протиставлення української ідеї встановленню радянської влади [1]. При цьому, здебільшого, позиція країн-переможниць подавалась як узгоджена в анти-радянському напрямку. Російська історіографія розглядає українське питання, здебільшого, як предмет політичних спекуляцій у міжнародних відносинах, таким чином, продовжуючи традицію радянської [2]. Сучасна українська історіографія окреслює окремішньо позиції Головних Держав. Доволі добре нею висвітлено дипломатичну діяльність українських національних урядів на міжнародній арені у процесі підготовки та підписання мирних договорів, прагнення впливати на позиції країн-переможниць [3]. Вагомим є внесок у вивчення українського питання істориків держави і права України, зокрема, правових підвалин боротьби українців за державність [4]. Українське питання розглянуто також вітчизняними дослідниками, які вивчають історію міжнародних відносин інших держав, яких це питання стосувалось безпосередньо [5]. Доволі наповненими фактологічно і логічно структурованими є праці західних дослідників, у

тому числі в дослідженні українського питання, пропонуючи, фактично, підхід до зваженого структурного аналізу системи міжнародних відносин складного періоду після Першої світової війни [6]. Але на сьогодні залишається малодослідженим міжнародно-правовий аспект українського питання у перші роки після завершення Першої світової війни, його сприйняття окремими країнами-переможницями, еволюція їхніх поглядів у ході вивчення і намагання вирішити українське питання.

Метою статті є дослідження розуміння Головними Державами питання самовизначення українського народу, основних факторів, які зумовили еволюцію їхніх позицій.

Позиція країн-переможниць у Першій світовій війні щодо українського питання еволюціонувала від прийняття абстрактних «14 пунктів» Президента США В. Вільсона до фіксації статусу українських етнічних територій у мирних договорах. Власне, позиція, викладена у мирних договорах і визначила логіку майбутнього бездержавного статусу українців у новій політичній конфігурації Центральної Європи, оскільки в жодному з мирних договорів українці не згадувались, натомість, ішлося про держави – Польщу, Румунію та Чехословаччину. При цьому, головним опікуном права народів на вільне користування національними правами та вільний розвиток була держава, перелік яких у Центральній Європі згідно мирних договорів був вичерпаний. Тому з їх укладенням державницьке існування українців не відповідало духу і логіці цих договорів.

У «14 пунктах» В. Вільсона українців стосувалися щонайменше три з них. Один говорив про найширшу автономію народів Австро-Угорщини, у цьому пункті автономію було замінено на самостійність [7], інший передбачав, що Польщу має бути відновлено на територіях із безспірно польським населенням [8], а третій вказував, що своє майбутнє має визначати Росія самостійно [9]. Отже, питання розпаду Австро-Угорщини еволюціонувало в залежності від політичної ситуації в цій державі. Відновлення Польщі на територіях із безспірно польським населенням передбачав гіпотетичну можливість не включення до складу Польщі українських земель. Проте, пункти В. Вільсона не передбачали для народів Російської імперії самовизначення, а Росія мала обрати самостійно власний устрій та національну політику. Тобто Росія розглядалась як цілісне політичне утворення.

У ході Версальської конференції, на якій вирішувалась доля повоєнного світу, українське питання викликало інтерес у трьох великих держав – США, Франції та Великобританії. Увагу Італії поглинули її регіональні інтереси Середземномор'я, Японії – Азійсько-Тихоокеанського регіону. Колишню Російську імперію союзники по Антанті продовжували розглядати як союзника, не зважаючи на Брест-Литовський договір, власне, на це вказує, що у Версальському договорі було закладено статтю 116, згідно якої Росія має право вимоги репарацій з Німеччини на принципах, які застосовувались щодо інших держав-учасниць війни [10]. Також у ноті союзників по Антанті до Верховного правителя Росії А. Колчака було зафіксовано, що питання суверенітету народів Росії є внутрішньою справою майбутньої демократичної Росії [11]. Тобто в рамках реституційованої Росії мала вирішуватися доля народів, що проживали на територіях колишньої імперії, у тому числі й українців.

Європа чітко зафіксувала поділ Євразії на Європу і Росію, у внутрішні справи якої Європа не мала наміру безпосередньо втручатися, особливо після невдалих спроб бойових дій французьких і грецьких військ на півдні України в березні 1919 р. Союзники по Антанті зайняли позицію, що питання майбутнього політичного устрою Росії має внутрішній характер [12]. Проте, територія України мала тимчасово опинитися під контролем союзницьких військ. Отже, Європа вбачала головною гарантією співіснування з майбутньою Росією реституцію політико-правової спадщини колишньої імперії. На це прямо вказує прагнення зобов'язати нову Росію визнати зовнішні

боргові зобов'язання Російської імперії й Тимчасового уряду, захистити власність іноземців і надати ресурси в концесію як правову базу розбудови відносин [13]. Цього добитися не вдалося, оскільки Радянська Росія фактично вела торги з країнами Європи і, не визнаючи зобов'язання, намагалася створювати ситуації провокативного характеру. Проте, зрештою, у ноті Великобританії уряду СРСР 1924 р. було передбачено, що її уряд визнає суверенітет уряду СРСР на територіях колишньої Російської імперії, населення яких добровільно прийняло радянську владу [14]. Того ж року Франція визнала територію СРСР на аналогічних умовах [15]. Тобто, як ключова висхідна точка відносин застерігався територіальний суверенітет колишньої Російської імперії. Навіть проект Конституції майбутньої Росії, написаний чеським юристом і майбутнім прем'єр-міністром К. Крамаржем 1919 р., не передбачав навіть федералізації Російської імперії, а лише широкі повноваження органів місцевого самоврядування (місцевих парламентів). Створення федерації відкидалося з тієї причини, що всі федерації на той період утворювалися знизу шляхом об'єднання малих держав у великі на федеративних засадах і, як приклад, К. Крамарж наводив США й Німеччину [16].

Власне, К. Крамарж у значній мірі відображав прагнення західноєвропейських політиків. Його проект російської Конституції був предметом обговорення в середовищі білогвардійських кіл, які для країн Антанти, не зважаючи на їхню доволі не значну суспільну підтримку, виглядали зрозумілими та передбачуваними. На відміну від них радянська влада, яка, спираючись на суспільну думку, збурену соціальним популізмом більшовиків, намагалася на міжнародній арені постійно диктувати умови. І, власне, територія України становила такі, за висловом Д. Ллойда-Джорджа, «мангрові болота», в яких не можливо було закласти конструктивне начало [17].

По завершенні Першої світової війни союзники по Антанті до державницької ідеї українців у складі колишньої Російської імперії ставилися як до анархічної. Першочерговим завданням союзники вважали відновлення на території Росії уряду, з яким можливими були нормальні відносини. Заради врегулювання політичної ситуації в Росії союзники 15 лютого 1919 р. по радіо закликали всі реально існуючі уряди на її території, в тому числі й радянський, припинити бойові дії та зібратися на конференцію на Принцевих островах і встановили фіксований строк для прийняття умов союзників у 15 днів. Радянський уряд, не зважаючи на згоду брати участь у конференції на Принцевих островах і декларуючи готовність до діалогу, продовжував бойові дії проти своїх опонентів [18]. Це стимулювало союзників по Антанті до підтримки Верховного Правителя Росії А. Колчака та інтервенції в Росію із окупацією України [19]. Самі союзники власними силами зосереджуються на забезпеченні блокади Росії та контролі над її портами і транспортними магістралями та ресурсними базами.

У контексті цієї політики союзників по Антанті український уряд П. Скоропадського розглядався як ненадійний, котрий уособлював німецьку орієнтацію. Полковник Е. Хауз, представник делегації США на Версальській конференції, прямо вказував, що українську державність у формі Гетьманщини було утворено німцями і тому вона має штучний характер. Уряд Директорії УНР розглядався, здебільшого, як такий, що діяв у супереччя планам союзників щодо майбутнього Росії. Д. Ллойд-Джордж говорив про нього як про ненадійний, який легко можна усунути і тому на нього у боротьбі з більшовиками ставку робити не можливо.

Позиція союзників по Антанті в українському питанні втілюється у положеннях мирних договорів країн-переможниць із переможеними. У статті 116 Версальського договору з Німеччиною про відмову від договору з «максималістським урядом» Росії та всіх інших договорів і конвенцій [20].

Вказане положення мало місце і в мирних договорах із союзниками Німеччини, зокрема, у статті 87 Сен-Жерменського договору [21]. У даному разі йдеться про Брест-

Литовська угода із Радянською Росією. Слід звернути увагу, що переможені країни погодилися на скасування Брест-Литовського договору, тобто, правові наслідки цих та інших договорів, укладених на підставі Брест-Литовського, не вважалися нікчемними, тобто, недійсними на підставі недійсності самих договорів, які стали підставою для виникнення цих наслідків. Адже українські національні уряди на основі Брест-Литовських договорів уклали численні угоди комерційного характеру з господарюючими суб'єктами країн Четвертного союзу та нейтральних держав [22], відкривали доступ до банківських вкладів у банках колишньої Російської імперії для громадян і господарюючих суб'єктів країн Четвертного союзу [23] тощо.

Відповідно, формулою, закладеною у мирних договорах, встановлювалося, що Брест-Литовські договори та угоди і конвенції, які було укладено на їх підставі, стають недійсними від моменту вступу в дію мирних договорів союзників з країнами Четвертного союзу. Також Німеччина за статтею 117 Версальського договору та її союзники за мирними угодами взяли на себе зобов'язання визнати будь-який уряд на території Росії станом на 1 серпня 1914 р., який поширюватиме свій суверенітет на всю територію Росії чи на окремі її частини, котрий буде визнано союзниками [24]. Дане положення свідчить про те, що союзники в основоположних для нової системи міжнародних відносин договорах закріплювали за собою виняткове право визначати політичний устрій майбутньої Росії, визнаючи той чи інший уряд, визнання на що мали орієнтуватися, передусім, переможені держави, а, відповідно, й інші нейтральні. Тому відмова від угоди з «максималістським урядом» була свідченням, що будь-які дії переможених країн щодо Росії, здійснені після набуття чинності мирних договорів і не узгоджені з країнами-переможницями, мають розглядатися як такі, наслідки яких має бути скасовано під тиском держав-переможниць.

Привертає увагу положення мирних договорів, відповідно до якого переможені країни визнавали суверенітет і невідчужуваність територій колишньої Російської імперії, зокрема, у статті 116 Версальського договору [25]. Тобто переможені країни відмовлялися від претензій на території колишньої Російської імперії, а суверенітет на них мали поширювати її правонаступники, яких такими буде визнано країнами-переможницями. Отже, території колишньої Російської імперії розглядалися останніми як політико-правова цілісність, а її майбутнє мало встановлюватись відповідно до політико-правової спадщини колишньої імперії.

Переможені держави взяли на себе зобов'язання визнати кордони Польщі, Румунії й Чехословаччини у тому вигляді, в якому їх буде встановлено «Головними Державами і Асоційованими Державами». В даному разі йдеться про держави, до складу яких увійшли українські етнічні території. У статті 89 Сен-Жерменського договору їхній перелік є вичерпним, а, отже, сам розгляд питання української державності мирними договорами не передбачався і країни-переможниці не давали приводів для його розгляду [26]. Натомість, передбачалася можливість утворення нових держав на територіях колишньої Російської імперії та автоматичне визнання їхнього суверенітету й кордонів переможеними країнами у вигляді, в якому їх визнано країнами-переможницями. За статтею 93 Сен-Жерменського договору Австрія мала передати в розпорядження Головних Держав та Асоційованих союзників усі правоустановчі документи і архіви щодо територій, які опинялися поза її кордонами [27]. Це стосувалося і Східної Галичини, яку рішенням Ради країн Антанти від 14 березня 1923 р. було визнано у складі Польщі. Положення цієї статті трактувалося як повна відмова Австрії від суверенітету над територіями поза її кордонами. Отже, країни-переможниці зафіксували за собою абсолютне право визначати майбутнє територій колишньої Австро-Угорщини.

Статтею 244 Сен-Жерменського договору анулювалися всі договори, які було укладено Австро-Угорщиною із Росією до 28 липня 1914 р. [28] Тому, очевидним є, що країни-переможці прагнули скасувати політико-правову спадщину Російської імперії й вибудовувати нову парадигму відносин із Росією або її правонаступниками, яку намагалися вибудовувати країни-переможниці. Відповідно, право визначати майбутнє територій Росії ці країни зафіксували за собою. Вони мали підстави відчувати небезпеку від договорів між Австрією й Росією, укладених до 28 липня 1914 р. Важливе значення мали російсько-німецький договір «Про торгівлю і мореплавство» 1904 р. та торгівельний договір між Росією і Австро-Угорщиною 1906 р. На їх ґрунті вибудовувалися економічні відносини Німеччини і Австро-Угорщини згідно Брест-Литовських договорів. Положення торгівельних угод могли стати прецедентом для відновлення торгівлі продовольством правонаступників Російської імперії на монопольних для Німеччини і Австро-Угорщини засадах. Оскільки Україна постачала на європейський ринок більшість російської частки хліба, то положення статті 244 Сен-Жерменського договору найбільше стосувалося саме її. Брест-Литовський договір із УНР передбачав продовження дії окремих положень російсько-німецької угоди 1904 р. «Про торгівлю і мореплавство» [29], а Брест-Литовський договір із Радянською Росією від 3 березня 1918 р. дію положень торгівельної угоди 1904 р. скасовував [30]. Отже, за Версальськими мирними договорами країни-переможниці вивели Україну із економічної орбіти колишньої Російської імперії на міжнародній арені. Фактично, дані положення мирних договорів про скасування Брест-Литовської договірної спадщини були частиною політики економічної блокади Росії та мали закрити правові можливості, щоб її уникати.

Фіксації становища, за якого українській державності у Центральній Європі не було де-юре місця, передували ряд значних подій. Українці Східної Галичини вже у перші дні після виходу Манифесту імператора Австро-Угорщини Карла I 16 жовтня 1918 р. відчули небезпеку активізації супроти них польських і румунських військ [31]. Тим більше, що була цілком зрозумілою підтримка з боку країн Антанти відновлення польської державності, яку зафіксовано у «14 пунктах» В. Вільсона, де йшлося про відновлення Польщі на територіях із безспірно польським населенням.

Водночас посол Української Держави в Австро-Угорщини В. Липинський засвідчував у своїй доповідній записці у МЗС від 5 листопада 1918 р., що слід займати активну позицію в галицькому питанні, захищаючи державницькі прагнення українців від посягань Польщі. Більше того, він на свій ризик дав послові Польщі у Відні свідчення, що Українська Держава готова до військового протистояння із нею, в тому числі заради захисту права галичан на українську державність [32]. Щоправда, галичани боялися зближення з Українською державою через проголошення Гетьманом входження України до майбутньої Росії на федеративних засадах згідно Манифесту 14 листопада 1918 р., вважаючи, що можуть опинитися у складі цієї Росії [33]. Розуміючи слабкість своїх політичних позицій на міжнародній арені, галицькі політичні кола тримали орієнтацію на Відень і виявляли прагнення за допомогою Австрії бути представленими на майбутній мирній конференції, яка мала підвести підсумки Першої світової війни [34].

Ситуація зі скликанням мирної конференції, яка мала підвести підсумки світової війни, починає затягуватися і це було очевидним від самого моменту укладення перемир'я 11 листопада 1918 р. Між союзниками виникають суперечності щодо місця мирної конференції, а також її регламенту і порядку роботи над мирним договором (чи допускати Німеччину до його розробки). Затримка у підготовці мирної конференції стимулювала нестабільність у Центральній Європі, оскільки нові країни почали вирішувати свої територіальні питання шляхом довершених фактів, тобто захоплень.

Тому для українців Східної Галичини не лишалося іншого виходу як здійснити акцію, відому під назвою «листопадовий чин». Рішучі дії галичан викликали роздратування Франції та дали поживу для польської пропаганди на міжнародній арені про більшовицький характер дій галичан [35].

Наступ більшовицьких військ, у результаті якого вони до червня 1919 р. вийшли на кордон між Росією і колишньою Австро-Угорщиною, спонукав Раду послів Антанти надати Польщі мандат на окупацію Східної Галичини заради стримування Червоної армії. Крім того, радянська влада в Росії активно проводила інформаційну кампанію про те, що доцільності у вступі її військ на територію Східної Галичини немає, оскільки там утворилися ради і населення краю має самостійно утворити радянську владу.

Потреба відмежування польських територій обумовлювала для країн-переможців тісний взаємозв'язок українського питання з польським у процесі впорядкування Центральної Європи. Поляки за рішенням Головної Ради Антанти від 8 грудня 1919 р. отримали собі лінію на сході, до меж якої вони мали право займатися політичним впорядкуванням територій [36]. За межами тієї лінії лежали українські етнічні території.

Отже, союзники готові були визнати Польщу в її етнічних межах, які не викликали заперечень у тому числі і з боку Верховного Правителя Росії, яким було визнано право на самовизначення Польщі та Фінляндії відповідною нотою союзникам [37]. Відповідно, самовизначення лише цих народів країни Антанти готові були визнати беззаперечним. Проте, у рішенні Головної Ради Антанти було відзначено, що ним встановлено тимчасову лінію кордону Польщі на сході. Відповідно, її могло бути і відсунуто далі. Тимчасовий характер було пов'язано із невизначеністю політичної ситуації в Східній Галичині та в колишній Російській імперії. Крім того, польським урядом було встановлено зв'язки з Директорією УНР і, фактично, питання польського східного кордону перебирав у своє відання польський уряд [38].

Проте, 27 листопада 1919 р. союзники по Антанті укладають Неїстський договір із Болгарією, за яким у статті 59 остання зобов'язується визнати кордони, в тому числі й Польщі, як їх буде встановлено союзниками [39]. За неїстським положенням було зафіксовано тимчасову невизначеність польського східного кордону, не зважаючи на фактичний контроль Польщею більшості територій Східної Галичини. Дану невизначеність продовжувала лінія, встановлена рішенням країн Головної Ради Антанти від 8 грудня 1919 р., оскільки вона визнавалась як тимчасова. У Севрському договорі від 10 серпня 1920 р. у статті 134 було присутнім формулювання про визнання Туреччиною кордонів ряду держав Центральної Європи, у тому числі й Польщі, у тому вигляді як їх буде встановлено на підставі мирних договорів із союзниками по Четвертому союзу та додатковими угодами і конвенціями [40]. На той момент Східна Галичина де-юре не перебувала у складі Польщі, а, відповідно, у Севрському і Неїстському договорі та рішенні Головної Ради Антанти від 6 грудня 1919 р. містилась надія для українців краю на визнання їхнього права на самовизначення. Важливо, що Польщею також було підписано Неїстський і Севрський договір, тобто, фактично, вона дала згоду на визнання Болгарією й Туреччиною та іншими державами, які підписали даний договір, наявних у неї тимчасових кордонів на момент його підписання. Цим положенням мирних угод активно скористувався уряд ЗУНР, який знаходився в екзилі у Відні, для того щоб мотивувати право галицьких українців на самовизначення.

Ключове значення у визначенні кордонів країн Центральної Європи мала позиція Франції, збройні сили якої були найчисельнішими на континенті. Франція прагнула створення декількох сильних життєздатних держав у Центральній Європі із наявністю ресурсів та стратегічними кордонами. Для неї виникнення малих держав означало створення численних прецедентів протистояння між малими державами регіону на зразок балканських до Першої світової війни.

Французька позиція у питанні польського кордону змінювалась залежно від успіхів польської армії на фронті. Початковим був проект генерала Бартелемі на Мирній конференції, де пропонувалось за Польщею залишити Львів та Бориславський нафтоносний район із зобов'язанням продавати ЗУНР (утворювалась на решті території Східної Галичини) нафту [41]. З повною окупацією Галичини поляками Франція відстоювала включення Східної Галичини до складу Польщі. Фактично, галицьке населення розглядалось як малокультурне і не готове до створення власної державності, а польський культурний вплив – як такий, що стримує більшовизацію цього населення. Роль польського господарського впливу на організацію населення Східної Галичини відзначали і представники радянської влади під час радянсько-польської війни, коли готували плани щодо устрою в Східній Галичині із встановленням над нею контролю Червоною армією [42].

Так, Франція підтримувала Польщу в питанні анексії Східної Галичини, бажаючи забезпечити її стратегічними ресурсом, власною нафтою, і використати галицьке питання для примирення Польщі із Чехословаччини. Франція прагнула закласти систему союзів у Центральній Європі, спрямованих проти Німеччини і Радянської Росії і у цій політиці Східна Галичина як об'єкт відіграла важливу роль. Так, у вирішенні польсько-чехословацького конфлікту навколо Тешинської Сілезії Франція стимулювала Польщу підтримкою її прагнень щодо включення до свого складу Східної Галичини до поступок Чехословаччині у питанні Тешинської Сілезії. У польсько-чехословацькому договорі 1921 р. було зафіксовано відмову Чехословаччини від претензій на Східну Галичину і визнання кордонів Чехословаччини з Тешинською Сілезією [43].

Великобританія підтримувала право українців Східної Галичини на самовизначення з мотивації підтримки слабшої сторони, аби не допустити монопольного домінування в Центральній Європі Польщі й Франції. Великобританія всіляко намагалась уникнути передачі Польщі нафтоносного басейну. Тобто ця держава проводила свою традиційну політику рівноваги сил і недопущення домінування однієї сильнішої сторони.

Українська етнічна територія Підкарпатська Русь також була предметом геополітичної гри Головних Держав у Центральній Європі з метою формування її логічної констеляції. Позиція К. Крамаржа щодо федералізації держави згори втілювалась у життя і в Чехословаччині, коли він перебував на посаді прем'єр-міністра країни, зокрема, у питанні статусу Підкарпатської Русі. З боку британського політикуму часто висловлювались сумніви у здатності Чехословаччини існувати, маючи у своєму складі територію нинішнього Закарпаття з населенням, яке за настроями тотожне більшовикам. Проте, союзники приходять до висновку, що доцільним є забезпечити спільний кордон Румунії й Чехословаччини «українським коридором» [44]. Етнічні й соціальні особливості Підкарпатської Русі стояли на заваді реалізації проектів створення автономії в краї, не зважаючи на наявність відповідного зобов'язання Чехословаччини згідно із Сен-Жерменським договором, який був підставою для її існування, що було зафіксовано у третій статті її Конституції 1920 р. [45]. Крім того, Чехословаччина взяла на себе зобов'язання у відповідності з договором про національні меншини з великими державами 1920 р. створити автономію у Підкарпатській Русі на русинській основі. Це зобов'язання було також зафіксовано і в Конституції країни. Втілити проекти автономії цього краю не вдавалось через слабкість соціальної бази для її створення. Адже русинське населення краю не було готовим дати в належній кількості управлінців, суддів та інших посадовців для управління краєм. Також не було можливості з числа русинів у достатній кількості зібрати вчителів. Тому управлінські функції в Підкарпатській Русі Чехословаччина вимушена була покладати на чехів, що призводило до вимушеної чехізації краю. Це послужило підставою для радянської пропаганди регулярно піддавала критиці політику чехословацького уряду щодо Підкарпатської Русі.

Слід відзначити, що 1926 р. у Чехословаччині було підготовано проект автономії Підкарпатської Русі, але його не було втілено у життя через штучне створення джерела напруги з боку Угорщини. Підставою для виникнення цього джерела стає стаття в британській газеті «Дейлі Мейл» «Право Угорщини на місце під сонцем», опублікована 1927 р. Власником цієї газети був один з очільників британської консервативної партії, правлячої на той час, лорд Ротемір. Чехословаччина вирішила не поспішати з автономізацією краю через напруженість в угорському питанні, оскільки Угорщина претендувала на включення до свого складу цієї території.

Головні Держави намагалися закласти основи політики щодо захисту національних меншин у новоутворених державах Центральної Європи, яка, по-суті, мала стосуватися й українців, етнічні території з якими увійшли до складу Польщі, Чехословаччини і Румунії. Вони наполягали на трактуванні положень мирних договорів щодо зобов'язання нових країн прийняти будь-яке рішення Головних Держав щодо захисту національних, мовних, релігійних і расових меншин як зобов'язання імплементувати домовленість між цими державами. Проти цього активно виступили нові держави і наполягали, щоб подібні рішення втілювалися за процедурами, передбаченими Статутом Ліги Націй [46]. Головні Держави вимушені були погодитись на наполягання нових держав Центральної Європи, не зважаючи, що проти були Великобританія і США. В рамках Ліги Націй діяло право вето одного з постійних членів Ради Ліги і на це право вето нові держави і сподівалися на свою користь. Крім того, в рамках міжнародної організації підіймати питання захисту прав національних меншин могла лише суверенна держава, яка була членом Ліги Націй. Оскільки українці не мали власної держави, то фактично не мали права підіймати питання про захист власних прав у країнах Центральної Європи в Лізі Націй. Вони могли лише звертатися до урядів Головних Держав.

Країни-переможниці, які визначали майбутнє Європи після Першої світової війни, сприймали український народ як не зрілий для створення власної держави і тому схильний до сприйняття більшовизму та стихійного бунту проти основ цивілізації. Тому ідея створення української держави не віталася країнами-переможницями на територіях як Австро-Угорської, так і Російської імперій. Спроби створення української державності у період 1918–1920 рр. сприймалися, здебільшого, як прагнення окремих малочисельних суспільних прошарків і не розглядалися як такі що мають перспективу, оскільки не спираються на підтримку широких суспільних мас. Відповідно, українська державницька ідея стає заручницею геополітичних ігор Головних Держав, які намагалися після війни забезпечити свої інтереси в Європі. Франція використовує українське питання заради формування системи лояльних її політиці союзів у Центральній Європі, а Великобританія, ставилася до ідеї української державності, аби не допустити монопольного панування в Центральній Європі позиції Франції. Тож, українське національне самовизначення не знайшло собі місця у мирних договорах, які підсумовували наслідки Першої світової війни та інших установчих документах нового світопорядку.

Проблема місця і ролі українського питання у формуванні системи міжнародних відносин у світі після Першої світової війни потребує подальшого дослідження, оскільки відкриває перспективи виявлення впливу українського питання на процес формування союзів і блоків у Центральній Європі, котрі становили основу устрою повоєнної Європи. Українські етнічні території у складі чотирьох держав у багатьох аспектах визначали відносини між СРСР, Польщею, Румунією та Чехословаччиною, через що дослідження механізмів впливу українського питання на міжнародні відносини у Центральній Європі відкриває можливості комплексного аналізу практики дії системи міжнародних відносин у Європі між світовими війнами XX ст.

РЕЗЮМЕ

Автор в статті звертає увагу на принципіально різну позицію країн-переможців в Першій світовій війні щодо можливості реалізувати право на самоопределение українського народу на його етнічних територіях в складі Російської та Австро-Венгерської імперій. Свій аналіз він починає з завершального періоду війни, коли виникає нагальна необхідність визначення міжнародно-політичного статусу територій Російської імперії, переживаючої революційні перетворення. Також перед Австро-Венгерською імперією виникає необхідність політичної трансформації та переобладнання всієї Центральної Європи в цілому. За словами автора, не враховувати потребу самоопределения українського народу в системі міжнародних відносин завершального етапу Першої світової війни та післявоєнного періоду для країн обох воюючих блоків було неможливо. Брест-Литовськими мирними договорами між країнами Четверного союзу та Української Народної Республіки та Радянської Росії були закладені передумови для формування української національної державності на етнічних територіях в складі колишньої Російської імперії та зафіксовані правові основи українського самоопределения на території Західної України. В заключительний період війни Україна активно діяла в системі міжнародних економічних відносин як суб'єкт. Тому договорами було закладено не тільки політичний базис державності, але й її економічні передумови, якими не можна було не користуватися.

Досліджується процес формування політичними колами країн-переможців в Першій світовій війні позиції щодо питання державного самоопределения українського народу. Автор звертає увагу на особливості та умовленість позиції кожного з Головних Держав-переможців в питанні українського самоопределения як щодо українців, проживаючих на своїх етнічних територіях в складі Російської імперії так і тих, які проживали на своїх етнічних територіях в складі Австро-Венгерської імперії.

Аналізується умовленість індивідуального підходу країн-переможців в Першій світовій війні до самоопределения українців на територіях колишньої Російської та Австро-Венгерської імперій та фактори, завдяки яким формувалася цілісна позиція країн-переможців в цьому питанні. Особливу увагу приділяється проблемі співвідношення самоопределения українського та інших народів Центральної Європи. Зокрема, розглядається український питання в контексті післявоєнного розвитку Польської та Румунської державності.

Автор приходить до висновку, що позиції країн-переможців були сформовані під вирішальним впливом Франції, яка використовувала неоспоримі аргументи для її обґрунтування, а саме: необхідність розвитку неспроможних держав в регіоні, неготовність українського суспільства до розвитку власної державності та потреба уникати активного втручання в етнополітичні процеси на територіях колишньої Російської імперії.

Ключові слова: самоопределение, український питання, державства-переможці в Першій світовій війні, Сен-Жерменський договір, Нейстський договір

SUMMARY

The author pays attention to principally different positions of the countries-winners in the First World War regarding the possibility of Ukrainians living on Russian and Austrian ethnic territories to realize their right to express their identity. The author starts his analysis with the closing period of war when there was an urgent need for defining of international political status of the Russian Empire which was experiencing revolutionary transformations.

Austrian-Hungarian Empire also faces the need for political transformation and reestablishment of the whole Central Europe. The author argues that it is simply impossible to ignore the problem of self-identification of Ukrainian nation in the system of international relations during the closing period of the First World War and after-war period. With the help of peaceful Brest-Litovsk Treaties between the countries of the Fourth International Unity and the Ukrainian National Republic and Soviet Russia there were created the legal foundations of Ukrainian self-identification on the territories of the Western Ukraine. During the closing war period Ukraine actively took part as a subject in the system of international economic relations. That is why, not only the basis of political statehood was created, but also economical prerequisites which could not have been ignored.

There has also been made an analysis of the political circles of the countries-winners in the First World War which could have had impact on the national self-identification of Ukrainians. The author pays attention to the peculiarities and all the conditions related to the position of all the major countries concerning self-identification of those Ukrainians who lived on their own ethnic territories which at that time were parts of the Russian Empire as well as Ukrainians who lived on the territories which belonged to the Austrian-Hungarian Empire.

The author has also made the analysis of the individual approach of the countries-winners of the First World War to the self-identification of Ukrainians who lived on the territories of the former Russian and Austrian-Hungarian Empires and all the factors which had an impact on the formation of different positions of the countries-winners. A particular attention has been paid to the problem of interrelations of self-identification of Ukrainians and other nations living in the Central Europe. Predominantly the analysis of the Ukrainian question in the context of after-war restructuring of Polish and Romanian nations has been made.

The author comes to a conclusion that the position of countries-winners has been formed under the determined impact of France which used the implicit arguments in favor of this position, namely necessity to rebuild the most vivid countries in the Central Europe, the absence of social disposition of Ukrainian nation required for rebuilding of statehood, necessity to avoid active involvement of Ukrainians into the ethnical-political processes on the territories of the former Russian Empire.

Key words: self-determination, Ukrainian question, the victors of the First World War, Treaty of Saint-Germain-en-Laye, Treaty of Neuilly-sur-Seine

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ:

1. Штейн Б. Е. Русский вопрос на Парижской мирной конференции (1919-1920 гг.) / Б. Е. Штейн. – М.: Госполитиздат, 1949. – 464 с.
2. Пушкеш А. Цивилизация или варварство: Закарпатье 1918–1945 / А. Пушкеш. – М.: Издательство «Европа», 2006. – 564 с.
3. Алексієвець Л. М. Польща: міжнародні відносини у добу національного відродження 1918-1923 / Л. М. Алексієвець, О. Й. Парнета. – Тернопіль: Астон, 2012. – 192 с.
4. Тищик Б. Західно Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права / Б. Тищик. – Львів: Тріада плюс, 2004. – 392 с.
5. Нариси з історії дипломатії України / О. І. Галенко, Є. Є. Камінський, М. В. Кірсенко та ін. під ред. В. А. Смоля. – К.: Видавничий дім «Альтернатива», 2001. – 736 с.
6. Дюррозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Жан-Батіст Дюррозель – К.: Основи, 1999. – 903 с.
7. Никольсон Г. Как делался мир в 1919 г. / Г. Никольсон. – М.: Госполитиздат, 1945. – С. 50.
8. Там само. – С. 51.

9. Там само. – С. 50.
10. Версальський мирний договір / Полний переклад з французького підлинника під редакцією проф. Ю. В. Ключникова і Андрея Сабаніна з вступительною статтею Ю. В. Ключникова і предметним указателем. – М.: Видання Литиздата НКІД, 1925. – С. 55.
11. Черчилль У. Мировий кризис. Автобіографія. Речі. / Черчилль У. – М.: Видавництво Єксмо, 2003. – С. 237.
12. Из матеріалів Головного командування арміями Антанти по організації інтервенції в Росії. 17 лютого 1919 г. // Из історії Громадянської війни в СРСР. У 3 тт. – Т. 2: березень 1919 – лютий 1920. – М.: Радянська Росія, 1961. – С. 5–7.
13. Ллойд-Джордж Д. Правда про мирних договорах / Д. Ллойд-Джордж. – У 2 тт. – Т. 1. – М.: Видавництво політичної літератури, 1957. – С. 296.
14. Обмін нотами між Радянським Урядом і Урядом Великої Британії про визнання СРСР де-юре Великої Британією. 1 лютого 1924 г. // Документи зовнішньої політики СРСР. – У 24 тт. – Т. 7. – М.: Госполитиздат, 1963. – С. 53.
15. Нота Голови Ради Міністрів і Міністра іноземних справ Франції Ерріо Голові Ради Народних Комісарів СРСР і Народному Комісару іноземних справ СРСР. 28 жовтня 1924 г. // Документи зовнішньої політики СРСР. – У 24 тт. – Т. 7. – М.: Державне видавництво політичної літератури, 1963. – С. 514.
16. Основи Конституції Російського Державства. Написав доктор К. П. Крамарж // Архів російської революції видаваний І. В. Гессеном. – Т. 1. – Берлін, 1921. – С. 263.
17. Ллойд-Джордж Д. Вказ. праця. – С. 267.
18. Черчилль У. Вказ. праця. – С. 228.
19. Из матеріалів Головного командування арміями Антанти по організації інтервенції в Росії. 17 лютого 1919 г. // Из історії Громадянської війни в СРСР. У 3 тт. – Т. 2: березень 1919 – лютий 1920. – М.: Радянська Росія, 1961. – С. 7.
20. Версальський мирний договір. – С. 55.
21. Ітоги імперіалістическої війни. Серія мирних договорів під редакцією проф. Ю. В. Ключникова і Андрея Сабаніна. II. Сен-Жерменський мирний договір. – М.: Видання Литиздата НКІД, 1925. – С. 33.
22. Міністерство Торгу і Промисловості. Департамент Зовнішнього Торгу до Департаменту Чужоземних Справ Міністерства Закордонних Справ. 11 листопада 1918 р. // ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 142. – Арк. 12.
23. Господину Міністру Іноземних Діл Міністра фінансів. Київ, 8.IX.1918, № 1921 // ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 108. – Арк. 19–19 зв.
24. Версальський мирний договір. – С. 55.
25. Там само. – С. 55.
26. Ітоги імперіалістическої війни. – С. 33.
27. Там само. – С. 34.
28. Там само. – С. 90.
29. Мирний договір між Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною, з однієї сторони, і Українською Народною Республікою – з іншої. Брест-Литовськ, 9 лютого 1918 г. // Радянсько-німецькі відносини від переговорів в Брест-Литовську до підписання Рапальського договору. – У 2 тт. – Т. 1. – М.: Госполитиздат, 1968. – С. 302.
30. Мирний договір між Росією, з однієї сторони, і Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною – з іншої. Брест-Литовськ, 3 березня 1918 г. // Радянсько-

- германские отношения от переговоров в Брест-Литовске до подписания Рапалльского договора. – У 2 тт. – Т. 1. – М.: Госполитиздат, 1968. – С. 370.
31. ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 3, спр. 2, арк. 114.
 32. Там само, арк. 105-106.
 33. Там само, арк. 114.
 34. Там само, арк. 113.
 35. Тищик Б. Вказ. праця. – С. 275–276.
 36. Декларация Верховного совета Антанты о временных восточных границах Польши (8 декабря 1919 г., Париж) // Боєчко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. – К.: «Основи», 1994. – С. 118–119.
 37. Черчилль У. Вказ. праця. – С. 238–239.
 38. Договор между делегатом Директории Б. Курдиновским и премьер-министром Польши И. Падеревским (24 мая 1919 г., Варшава) // Боєчко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. – К.: «Основи», 1994. – С. 118.
 39. Итоги империалистической войны. Серия мирных договоров под редакцией проф. Ю. В. Ключникова и Андрея Сабанина. III. Мир в Нейи. – М.: Издание Литиздата НКВД, 1926. – С. 24.
 40. Итоги империалистической войны. Серия мирных договоров под редакцией проф. Ю. В. Ключникова и проф. А. В. Сабанина. V. Севрский мирный договор и акты, подписанные в Лозанне. – М.: Издание Литиздата НКВД, 1927. – С. 40.
 41. Тищик Б. Вказ. праця. – С. 278.
 42. Тезисы аграрной политики в Польше. [7.XI.1920] // Польско-советская война. 1919–1920. (Ранее не опубликованные документы и материалы). – У 2 тт. – Т. 2. – М.: Институт славяноведения и балканистики РАН, 1994. – С. 19.
 43. Политическое соглашение между Чехо-Словацкой республикой и Польской республикой, заключенное 6 ноября 1921 г. // Международная летопись. – 1924. – № 1. – С. 68–69.
 44. Никольсон Г. Вказ. праця. – С. 215.
 45. Zákon ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky // Centrum CEP pro Ekonomiku a Politiku. – 2010. – № 83: Československá ústava 1920. Devadesát let poté. Sborník textů. – S. 115–116.
 46. Ллойд-Джордж Д. Вказ. праця. – С. 471–475.

Надійшла до редакції 8.11.2014 р.

ББК 63.3(2)623

ОБРАЗ «ВОРОГА» В ЕКОНОМІЦІ СРСР 1945–1953 РР. НА ПРИКЛАДІ СМІХОВОЇ КУЛЬТУРИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЖУРНАЛУ «КРОКОДИЛ»)

Л. Б. Лихачова, А. В. Яковлев

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується формування образу внутрішнього «ворога» у сміховій культурі СРСР в післявоєнний період. Аналіз вербальних та візуальних матеріалів сатиричного журналу «Крокодил» дозволяє виявити, кого саме влада «призначила» винним